

Ljiljana Stankov*

*Šolske uniforme v Srbiji od sredine 19. stoletja do osemdesetih let 20. stoletja***

Đačke uniforme u Srbiji od sredine XIX veka do 80-tih godina XX veka

School uniforms in Serbia from the mid-19th century to the 1980s

Izvleček

Razstava o dijaških uniformah v Srbiji, ki jo je spremljala tudi modna revija rekonstrukcij oblačil, je bila odprta na Noč muzejev leta 2008 v Pedagoškem muzeju v Beogradu. Projekt pod naslovom "Da li za školu, slet il' poselo, važno je bilo lepo odelo!" Ali za šolo, shod/zlet ali vaško druženje, pomembna je bila lepa obleka!" je imel za cilj ne le seznanjanje občinstva s pozameznimi modeli uniform, ki so jih nosili od dijakov liceja do Titovih pionirjev, temveč tudi seznanjanje s pomembnimi trenutki šolskega življenja. Srečanje preteklosti in sedanjosti je predstavljal še pogovor voditelja prireditve z učenci – „manekeni“ v uniformah različnih obdobij o prostem času mladih, pravih obnašanja, ki so jih morali upoštevati in o življenju v dijaških domovih (internatih). Razstava in revija so bili predstavljeni že dvajsetkrat v Beogradu, Valjevu, Šabcu, Loznici in Sremskih Karlovcih, vedno ob sodelovanju nove skupine otrok, ki dajejo vsakemu nastopu svoj pečat, svoje doživljanje preteklosti.

Abstract

An exhibition of the uniforms worn by secondary school students in Serbia, accompanied by a fashion show of replicas, was opened on Museum Night in 2008 at the Educational Museum in Belgrade. The aim of the project entitled "Da li za školu, slet il' poselo, važno je bilo lepo odelo!" (Be it for school, a gathering, a festivity or a village get-together, being well dressed was important) was not only to present to visitors the different uniforms worn by pupils and students, from those attending lyceums to Tito's pioneers, but also to acquaint them with the important moments in school life. The meeting of the past and present also took place in the form of a discussion between the event presenter and pupils/models wearing uniforms from different periods about how the young used to spend their free time, the rules of conduct they had to conform to, and about life in student residences. The exhibition and fashion show have now been presented twenty times in various towns – Belgrade, Valjevo, Šabac, Loznica and Sremski Karlovcii – and have always included a new group of children, each of which gives a special mark to each event through their experiencing of the past.

* dr. Ljiljana Stankov, muzejska svetovalka, Pedagoški muzej, Beograd, Uzun Mirkova 14, 10000 Beograd, Srbija. E-pošta: ljiljanastankov@yahoo.com

** Avtorica je o šolskih uniformah pripravila razstavo s katalogom, ki je bil predstavljen tudi pri nas: Lj. Stankov, Da li za školu, slet il' poselo, važno je bilo lepo odelo! Đačko odevanje u Srbiji od sredine XIX veka; Pedagoški muzej, Beograd 2008, 79 str. (cir.), v: Glasnik Slovenskega etnološkega društva, 2009, št. 1–2, str. 94–96. http://www.sed-drustvo.si/upload/files/portfolio/Sed_notranjik_49_1_2_270_210.pdf, prevzeto 10. 5. 2011. (Op. ur.)

*** Prevod članka: Ljiljana Šuštar, prof. zg. in soc., arhivska svetovalka

O osnovah izgradnje šolskega sistema v Srbiji lahko govorimo po letu 1830, ko je s hatišerifom,¹ dobila status vazalne kneževine v sklopu Otomanskega imperija in s tem ob drugih tudi pravico do odpiranja svojih šol. Začeli so graditi šolski sistem, ki je vseboval osnovne, srednje šole in Licej kot najvišjo ustanovo v sistemu izobraževanja, predhodnika univerze. Šole so bile namenjene moški populaciji, večina prebivalstva pa je bila nepismena. Pismenost je bila privilegij maloštevilnih, predvsem Srbov, ki so prihajali s področja habsburške monarhije in so se v kneževini naselili kot državni uslužbenci, učitelji ali se ukvarjali z obrtni in trgovino. Njihov položaj v kraju se je kazal tudi v načinu oblačenja po evropskem vzgledu nasproti narodni noši, ki je imela turške elemente. Nezaupanje in nesprejemanje pri večini prebivalstva, je pripeljalo do tega, da so se bili pripravljene odpovedati evropskemu načinu oblačenja in sprejeti tudi fes (turško moško pokrivalo).

Dijaške uniforme v moških šolah

V Kneževini Srbiji so bile v štiridesetih letih 19. stol. šole maloštevilne, z majhnim številom učencev in s prostori, ki so bili komaj primerni za pouk. Praviloma so bili to prostori v zasebnih hišah ali v stavbah namenjenih drugim državnim ustanovam, brez potrebnega pohoštva, šolskih pripomočkov in učil. V takih razmerah je bilo vprašanje uvajanja šolskih uniform povsem nepomembno. Pri prvem poizkusu uvajanja uniforme je zato pomembna sama ideja dijakov Liceja. Mladi licejci in gimnazijci so leta 1847 ustanovili društvo »Družina mladeži Srbske«. Začeli so nositi ljudsko oblačilo (nošo), ker so verjeli, da s tem načinom oblačenja lahko močno vplivajo na razvoj zavesti narodne pripadnosti. Vprašanje, kakšno naj bo to pravo srbsko ljudsko oblačilo, je vzpodbudilo različna mnenja in prineslo različne razlage. Spraševali so se ali naj bo na glavi krznena kučma (kalpak), naj bo taka kot jo prikazujejo srbske srednjeveške freske, ali naj bo narodna noša določenega območja Srbije? Na raznovrstnost narodne noše so vplivale tudi številne migracije Srbov iz drugih delov Balkana. Zato ni bilo lahko določiti modela, ki naj predstavlja srbsko narodno nošo. Prvi korak je zato predstavljalo raziskovanje oblačilne kulture Srbov v preteklosti. Rezultat je bila ugotovitev o prepletanju narodne dediščine in tujih vplivov. Tako je bil npr. fes plitkejši od turškega fesa.² Tedaj je večina Srbov nosila fes, tudi državni uslužbenci, ki so na fesu imeli državni grb. Dolga jopa s pleteno vrvico čez prsi se je imenovala »dušanka«, po srbskem srednjeveškem vladarju, carju Dušanu Nemanjiću. Po modelu je bila »dušanka« podobna madžarski »atili«. Uniformo so dopolnjevale modre hlače (čakšire) iz sukna (čoje), ki so se štejele tudi za narodno nošo, saj so jih nosili hajduki,

1 Sultanov odlok (slovesna listina).

2 Po drugih virih je bila uniforma v uporabi leto prej, kar je možno, ker je skupina najstarejših učencev Gimnazije leta 1845 ustanovila društvo Dušanov polk.

junaki epskih ljudskih pesmi.³ Celotna podoba uniforme dijakov je morala predstavljati nasprotje »nemški obleki« oz. evropski obleki. Združitev teh vplivov in elementov skupaj z romantičnim zanosom je oblikovala tako šolsko uniformo, ki je imela tudi estetsko vrednost.⁴ Ideje, ki so vodile mlade licejce so bile več kot le mladostni zanos. Ideje narodnega preporoda, vseslovanske povezanosti in popolne osvoboditve izpod Turkov so sprejeli tudi profesorji Liceja pa tudi posamezni člani Državnega sveta. Toda dijaki Liceja so začeli kazati tudi svoje politične, liberalne ideje in zahtevati določene spremembe, ki jih oblast ni dovolila. Del ustanoviteljev društva »Družine« so napotili kot državne štipendiste na študij v tujino, delovanje Družine pa je bilo leta 1851 prepovedano. Uniform niso več nosili, »dušanka« pa je ostala priljubljena še nekaj desetletij.⁵

Politična naklonjenost Srbije kateri od razvitih evropskih držav je pomenila tudi sprejemanje njenega vpliva v oblačenju, tudi pri službenih oblekah – uniformah, predvsem uniformah vojske, nato pa še na model, barvo in detajle pri uniformah za posamezne uradniške stopnje.

Dijaške uniforme so vezane na nastanek moških srednjih strokovnih šol z internati, saj tistih nekaj šol, namenjenih ženski mladini, ki so bile organizirane v zadnjih desetletjih 19. stol., ni imelo internata. Šole niso spadale pod eno ministrstvo. Največ

*Jovan Miodragović, dijak zadnjega letnika Moškega učiteljišča v Kragujevcu, fotografirano v Beogradu, 1874.
(Pedagoški muzej Beograd)*

- 3 Po predpisih iz leta 1845 je modra barva prevladovala tudi pri vojaških uniformah.
- 4 Avtorica Milica Radovanović meni, da ima tako oblikovana uniforma sprejemljivo estetsko vrednost. Milica Radovanović, *Kostimografski pogled na službeno odelo u Srbiji*. Beograd. 2001, 253. Akvarel avtorja Anastasa Jovanovića iz l. 1847 »Serbischer Student« hrani Muzej mesta Beograda. Na podlagi tega akvarela je bila za razstavo narejena rekonstrukcija uniforme.
- 5 »Dušanka« je bila del vojaške uniforme, ki jo je določal Predpis o uniformi in opremi narodne vojske (Propis za odelo i spremu narodne vojske) iz l. 1864; nosili so jo tudi člani Ujedinjene omladine srbske, ki je bila ustanovljena l. 1866 v Novem Sadu; bila je del uniforme bogoslovcev po predpisih iz l. 1880.

šol (osnovne, gimnazije, učiteljsišča in Licej⁶) je spadalo k prosvetnemu ministrstvu, srednje strokovne šole pa pod druga ministrstva,⁷ ki so sprejemala tudi predpise za te šole. Dijaške uniforme so bile narejene po zgledu evropske meščanske obleke in s priporočilom o uporabi izdelkov domače obrtne in industrijske proizvodnje, ki se je začela razvijati ali po narodni noši.

Prvo Moško učiteljsišče je imelo internat v svojem prvem obdobju, ko je med letoma 1871–1877 delovalo v Kragujevcu. Priprava na ustanovitev šole je bila dolga, kljub temu so se prav ob vprašanju dijaških uniform pokazali še številni problemi v sami organizaciji delovanja šole. Izpolniti zakonske obveze, da gojenci med šolanjem dobijo obleko in ostale osebne potrebščine na državne stroške, je bilo težko. Ministrstvo prosvete ni posredovalo navodil, kako in iz kakšnega blaga, naj bo ukrojena uniforma. Zgolj priporočilo je naj bo iz kvalitetnega domačega blaga, da ga dijak lahko nosi ves čas šolanja. Učiteljem je bila prepuščena izbira kroja in sklepanje pogodb s krojači. Težave je povzročala kvaliteta domačega blaga in premajhno število večjih mojstrov v Kragujevcu. Tako so imeli gojenci obleke iz uvoženega blaga iz Pešte. Šolska uprava je bila namreč mnenja, da obleke iz tkanine užiške tovarne ne naredijo lepega vtisa ne le na gojence ampak tudi na druge učence, ki bi se želeli vpisati na učiteljsišče. Tudi z nabavo čevljev so imeli težave, saj je nekvalitetna izdelava zahtevala dodatne popravke in je prihajalo do zamud pri njihovem izročanju. Tako so bili gojenci v deževnih in mrzlih jesenskih dneh obuti v opanke, kar je škodilo njihovem zdravju in poteku pouka.

Uniforme državnih uslužbencev in oblačila učencev, ki so se šolali za te poklice, so bila skoraj enaka z izjemo podrobnosti v oznakah. Pri uslužbencih je to povzročilo tudi negotovanje, menili so, da je službena obleka njihov privilegij. Enake modele in blago za uniforme so imeli pogosto tudi zaradi varčevanja z državnim denarjem.

Med letoma 1853–1859 je v Topčideru pri Beogradu delovala Geodetska (Zemljedjelska) šola z internatom, ki je priskrbela svojim učencem oz. gojencem tudi uniforme, katerih videz je določilo pristojno ministrstvo.⁸ Uniforma je povsem posnemala narodno nošo, ki jo je nosila večina srbskih kmetov: po zimi krajši suknjič iz domačega sukna (»gunjč«), nad koleno široke, navzdol pa ozke hlače iz sukna⁹ (»čakšire»), telovnik (»jelek»), krznena kapa (»šubara»); poleti pa srajca (»kurtka»), hlače iz platna (»cvilika»),¹⁰ slamnati klobuk in opanke.

S svojo urejenostjo in pogoji, ki jih je nudilo gojencem, je izstopalo Moško učiteljsišče v Jagodini, ustanovljeno leta 1898. Bil je dobro opremljeno z učili, imelo

6 Od l. 1863 Višja šola, l. 1905 Univerza v Beogradu.

7 Vojaško-obrtna šola in Vojaška akademija - Vojaškega ministrstva (Vojno ministarstvo); kmetijske in obrtne šole kmetijskega ministrstva (Ministarstvo narodne privrede); izobraževanje železničarjev – gradbenega ministrstva (Ministarstvo građevina); policije in poštne službe pa Ministrstva za notranje zadeve (Ministarstvo unutrašnjih dela).

8 Ministrstvo za notranje zadeve (Ministarstvo unutrašnjih dela)

9 Vrsta blaga

10 Doma izdelana tkanina

Dijaki Moškega učiteljsišča v Jagodini v letni in zimskih uniformah, 1898. V letni uniformi je Vojislav Mladenović, kasneje doktor filozofije in profesor pedagogike. (Pedagoški muzej Beograd)

je veliko kmetijsko posestvo, vrtove, učilnice v naravi in možnost praktičnega dela v kmetijstvu. Od bodočih učiteljev, ki so praviloma prihajali iz podeželja, niso pričakovali zgolj podajanja učne snovi učencem, pač pa tudi opismenjevanje odraslih, pomoč pri ustanavljanju kmetijskih zadrug, kar vse naj bi prispevalo k razvoju vasi. Učenci so bili prepoznavni po svoji uniformi: na glavi so nosili ljudsko pokrivalo (»šajkačo«) s trakom z oznako razreda.¹¹ Priljubljena »šajkača«, prepoznana tudi kot srbsko nacionalno pokrivalo, je bila najprej del uniforme narodne vojske. Kapa avstrijskega graničarja »šajkaška kapa« je bila predpisana s predpisom iz leta 1870, obstajajo pa podatki, da je bila v Srbiji v uporabi že nekaj let prej.¹² Do konca stoletja je bila široko

11 Klobuke je nosila samo generacija iz leta 1905. Izbor pokrivala pa je bil odvisen tudi od ponudbe na tržišču.

12 Obstaja mnenje, da je knez Mihailo Obrenović kupil od Avstrije za narodno vojsko 50 000 kap. Lazar Čelap, Avstrijski vojni izveštaji o organizaciji srpske milicije (1821–1871). Vesnik Vojnog muzeja JNA. Beograd. 1964. 10, 137.

sprejeta tako pri starih kot mladih. Skupaj z obleko po kroju podobni uniformi srbskega vojaka je predstavljala uniformo bodočega ljudskega izobraženca.

Dijaki gimnazij in realke v Beogradu niso imeli svojih uniform. Nosili so evropsko obleko, kape s senčnikom (»kačkete«), učenci v višjih razredih pa klobuke. V zadnjem desetletju 19. stol. so bili poizkusi v gimnazije uvesti obvezno nošenje »kačket« z oznako šole.¹³ A brez državne finančne pomoči in ob prepuščenosti nabave učenčevim staršem različnih ekonomskih možnosti poskus ni zaživel.

Šolske uniforme v ženskih šolah

Največja odlika Srbkinje, bodoče matere in vzgojiteljice, naj bi bila snažnost. V časopisih so svarili pred novimi pravili ženskega oblačenja, ki so prihajala v Srbijo iz Evrope. »Poraja se vprašanje: kakšna naj bo ženska obleka: narejena po modi, reviji ali naj bo navadna, preprosta?.....Torej, ženska, ki ne želi biti le lutka, naj ne išče svoje lepote v »pisani obleki.« Temelj ženske lepote je v njeni notranjosti, njenih krepostih.«¹⁴ Vprašanje oblačenja učenk je vsebovalo veliko več kot le pravila v oblačenju. Označevalo je tudi položaj dekleta oz. ženske v družbi. V štiridesetih letih 19. stol. so se v Srbiji odpirale prve zasebne šole za dekleta. Prva Višja ženska šola (Viša ženska škola) je bila odprta v Beogradu leta 1863 z namenom, da učenke pridobijo splošno izobrazbo in se izšolajo za bodoče učiteljice. Šola je imela velik ugled in stroga disciplinska pravila. Moda je bila sinonim za razkošje, vsako okraševanje, globlji izrez okrog vratu ali upraba dragega blaga za obleko je lahko pomenila kaznovanje.¹⁵

Prvo žensko učiteljšče (Ženska učiteljska škola) je bilo odprto v Beogradu leta 1900. S pravili o obnašanju učenk je bil določen tudi njihov zunanji izgled. Obleka je morala biti urejena, čista, skromna; krila se niso smela dotikati tal; učenke so morale nositi predpasnike iz črnega satena. Niso smele nositi ogrlic, prstanov, brošk, uhanov in drugega nakita. Lasje so bili enostavno počesani. Vedno čista obutev je bila iz črnega usnja z nizkimi petami. Niso se smele odišaviti. Klobuk je lahko imel le en okrasni trak, nikakor pa ne umetnega cvetja, okrasnega perja. Pravila so bila tiskana v dijaški knjižici kot opomnik.

V zadnjem desetletju 19. stol. so nekatere ženske šole vpeljale pri pouku predpasnike z naramnicami oz. šolske halje z dolgimi rokavi, z namenom zaščititi oblačila.¹⁶

13 Določeno število dijakov je nosilo »šapke«, kape oficirske oblike.

14 Životić Milorad, Žensko zdravlje i lepota. Mlada Srbadija list Ujedinjene omladine srpske za književnost i nauku. 1870. 6, 286.

15 Primer upraviteljice Katarine Milovuk, ki je prepovedala učenki obiskovanje šole zaradi njene obleke z globljim vratnim izrezom kot se je spodobilo, je imel velik odmev v javnosti. Namreč dijakinja je bila hčerka prosvetnega ministra Stojana Novakovića. Upraviteljica je vztrajala pri svoji odločitvi in ker je veljala za zelo izobraženo osebo, je imela v tem primeru v Srbiji veliko podpornikov.

16 V višjih ženskih šolah in ženskih obrtnih šolah.

Učenke so jih same sešile pri uri ročnega dela in bile za izdelek tudi ocenjene. Blago je bilo domače izdelave, poceni, modeli pa preprosti.

Ženske obrtne šole so ustanovljala ženska združenja z namenom, da omogočijo šolanje revnih deklet. Izučile so jih šiviljske obrti in s tem prispevale tudi k razvoju obrtne proizvodnje. Prva teh šol, ustanovljena v Beogradu leta 1879, je bila zgled vsem ostalim. In če so učenke nosile preproste predpasnike, so morali biti njihovi izdelki narejeni zelo strokovno in lično. Učile so se vezenja, beli in barvni vez, vez z zlatimi in srebrnimi nitmi, izdelavo čipk. Delale so po naročilih za bogate beograjske družine in tudi kraljevo družino. S sodelovanja na mnogih mednarodnih razstavah so prihajale z nagradami.¹⁷ Članice uprave Društva so s ponosom poudarjale te uspehe.¹⁸ Svoje odlične učenke je Društvo ob zaključku šolanja nagradilo,¹⁹ najboljše je pošiljalo

Ljubica Tešanović (roj. v Mariboru), učenka VII. razreda Druge ženske gimnazije „Kraljice Marije“, Beograd, okoli leta 1936. (Pedagoški muzej Beograd)

na izpopolnjevanje na Dunaj in Prago. Po vrnitvi so postale učiteljice na tej šoli, ki je edina v Srbiji šolala učiteljice ženskih ročnih del. Kljub vsem uspehom ni bilo predloga, da se motiv narodnega veza ali drugega ročnega izdelka uporabi tudi na uniformah učenk. Ostati so morale povsem skromne. To pravilo je veljalo tudi za dekleta iz bogatih družin, ki so jih starši vpisali v šolo, da se izučijo ženskih ročnih del. Svoj predpasnik oz. šolsko haljo so morale učenke nositi tudi zunaj šole. Vsako neprimerno obnašanje so kaznovali. V državnih šolah se je kaznovanje lahko stopnjevalo tudi do izključitve. Beograjsko žensko društvo pa je kot vzgojni ukrep uvedlo podaljšanje šolanja vse dokler se ni obnašanje dijakinje izboljšalo.²⁰

17 Svetovni razstavi v Parizu (1889, 1900), razstave v Lyonu, St. Peterburgu, Balkanska v Londunu (1907), Torinu (1912).

18 V svojem glasilu Gospodinja (Domačica) - ta prvi ženski časopis v Srbiji je izhajal od leta 1879.

19 Dobile so šivalni stroj Singer, ki je veljal za zelo dragoceno darilo, saj so si ga lahko privoščile zgolj premožne družine.

20 Pravila Ženske obrtne šole (Ženske radeničke šole), 1886.

*Dijaki Gimnazije in gojenci Doma „Kralja Aleksandra I“,
Beograd, 1940/41. (Pedagoški muzej Beograd)*

Oblačilni videz dijakov v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljevini Jugoslaviji)

V Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev (od l. 1929 Kraljevini Jugoslaviji) so bile srednje šole v pristojnosti različnih ministrstev (prosvete in ver, kmetijstva, trgovine in industrije, prometa, vojnega ministrstva). Posamezno ministrstvo je sprejemalo predpise za določeno vrsto šol, šolske uniforme pa so se razlikovale glede na področje izobraževanja učencev.

V šolah z internati so bili učenci v celoti enotno oblečeni (obleka, kapa). V tistih brez internatov pa so učenci nosili predvsem dijaške kape, kačkete, učenke pa baretke praviloma temno modre barve. Prepoznavnost kap določene šole so omogočale medeninaste značke, barva našivka oz. obšivka na kapi in okrasni trakovi. Rimska številka je označevala razred šole, arabska pa oddelek. Oznake niso bile le razpoznavni znak šole kot take, določale so tudi pripadnost vrsti šole in družbenemu okolju. V manjšem mestu z eno srednjo šolo je zadoščala na kapi le oznaka razreda. Gimnazije so slovele kot elitne šole, saj so omogočale nadaljevanje šolanja na univerzah. Na posameznih vrstah šol kmetijskih, učiteljsku v Užicah²¹ so se pri pokrivalih zgledovali po elemen-

21 V Užicah je nošenje »šajkače« predlagal direktor šole dr. Blagoje Marković konec tridesetih let in je veljalo ves čas njegovega vodenja šole.

*Učenci Doma za izobraževanje mladoletnikov, Beograd, 1921.
(Pedagoški muzej Beograd)*

tih narodne noše, učenci so nosili srbsko kapo »šajkačo« z oznakami razreda na njih. Učenke so nosile tudi črne šolske halje dolžine do polovice meč in dolgimi rokavi. V posameznih šolah so bili dovoljeni samo ovratniki ovalne oblike in bele barve, v drugih iz enakega blaga kot šolska halja, v nekaterih pa model mornarskega ovratnika. Kvaliteto blaga je določal ekonomski položaj družine. Dijaška uniforma ni bila namenjena samo za šolo, učenci so jo morali nositi tudi zunaj nje, na ulici in je kot že v prejšnjem obdobju predstavljala eno od oblik nadzora nad učenci. Posamezne šole so imele ob delovni tudi svečane uniforme, namenjene odhodu v cerkev, na proslavo, nekatere pa poletne in zimske.

Šolska društva

V osemdesetih letih 19. stol. so v Srbiji ustanavljali prva športna društva. Velik del članstva sokolskega društva je predstavljala srednješolska mladina. Primer svečane uniforme Telovadnega društva v Kragujevcu v prvem desetletju prejšnjega stoletja kaže na prepletanje srbskega izročila in tujih vplivov, ruskega in francoskega. Kalpak – krznena kučma je imela perjanico iz orlovega ali nojevega perja, pri mlajših članih pa je bila iz konjske dlake. Perjanica je predstavljala srbsko izročilo, v gardijsko uniformo je bila uvedena leta 1859. Rozeta, kakršno so nosili na kapah francoskega kroja vojaki in oficirji pa je imela na sredi kovinsko značko z oznako društva. Sokolski suknjič –

Uniforma člana Gimnastičnega društva v Kragujevcu, leta 1906. Modna revija rekonstrukcij šolskih oblačil leta 2008, v obleki je učenec Osnovne šole „Svetislav Golubović Mitraljeta“ iz Batajnice.

Uniforma Podmladka Sokola. Na modni reviji rekonstrukcij šolskih oblačil v Pedagoškem muzeju v Beogradu leta 2008 so sodelovali učenci osnovnih šol iz Batajnice. (Pedagoški muzej Beograd)

»koporan« pa je predstavljal vpliv ruske vojaške uniforme. Telovadna društva so se leta 1909 povezala v Zvezo sokolskih društev »Dušan Silni«.

V Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev (Jugoslaviji) so na srednjih šolah delovala šolska društva, tudi do sedem različnih društev. Sistem sokolske telovadbe je bil uveden skoraj v vseh srednjih šolah. Na šolah so bili tudi Skavti (izvidniki in planinke), Podmladek Rdečega križa, Jadranska straža, Treznostna mladina, Ferialna zveza, Aero-klub »Naša krila«. Učitelji so sodelovali pri organiziranju in nadziranju njihovega

delovanja. Večina društev je imela svoje uniforme, katere so učenci nosili na javnih nastopih.

Šolske uniforme v socialistični Jugoslaviji

V tem obdobju dobijo prvič svoje uniforme tudi osnovnošolci, ne samo delovne kot vsi srednješolci, ampak tudi svečane. Učenke in učenci so bili skupaj v razredu na vseh ravneh šolanja. Šolske uniforme so bile konfekcijske izdelave, enostavnega kroja in modre barve, nosile so se čez obleko, za fante so to bile »delovne srajce«, za učenke »delovne halje«.

Na 1. kongresu Združene zveze antifašistične mladine Jugoslavije v Bihaću leta 1942 je bil sprejet sklep o ustanovitvi Zveze pionirjev. V prvih povojnih letih je imela organizacija svoj podmladek, učence 1.–4. razreda osnovnih šol, ki so na svojo željo postali člani. Slovesni sprejem v Zvezo pionirjev z zaprisego je bil organiziran za učence stare 11 let v prvih razredih nižjih srednjih šol. Slovesni sprejem je bil organiziran ob velikih praznikih – dnevu osvoboditve mesta, 29. novembru, Novem letu ali začetku pomladi. Nato so več kot tri desetletja učenci prvih razredov osnovnih šol čakali na Dan republike kot svoj dan. Rdeča pionirska ruta in modra pionirska kapa sta bili simbol pripadnosti Zvezi pionirjev. Od konca sedemdesetih let prejšnjega stoletja šolske uniforme za otroke rojene v Srbiji niso bile več obvezne.

V razponu od srede 19. stol. do osemdesetih let 20. stol. predstavlja enotna dijaška uniforma za učence določene šole model uniforme, ki smo ga opisali v obdobju iz srede 19. stol. V naslednjih desetletjih se je boj med orientalnim in evropskim vplivom v oblačilni kulturi Srbov pokazal tudi pri dijaških uniformah. Enotne obleke učencev moških šol so se ravnale po predpisih, ki so določali službene obleke, predvsem vojaške uniforme. Na oblike uniform je ob različnih evropskih vplivih imela vlogo tudi naklonjenost državne politike določeni evropski državi. Pri določilih njihovih oblik so morali upoštevati še ekonomske razmere, vzgojni sistem vrednot, ki je poudarjal skromnost, enostavnost tako v obliki kot materialu. Osnovni pomen uniform je bil v vlogi vzpodbujanja reda in discipline. Določale so tudi pripadnost določenemu družbenemu sloju in poklicu. Šolskim oblastem so omogočale nadzor obnašanja učencev tudi zunaj šole. Dvajseta in trideseta leta prejšnjega stoletja, ko se je težilo k oblikovanju jugoslovanskega naroda, niso dopuščala izražanja narodnih posebnosti v oblačenju učencev. Samo v posameznih šolah se lahko srečamo z elementi narodne noše. V času socialistične Jugoslavije je poudarek na pripadnosti enemu družbenemu razredu – delavskemu in zanikanju vsega kar bi kazalo na pretekli, kapitalistični in kot so menili, tudi že presežen čas. Ob vsem bogastvu okrasja in različnosti motivov na narodnih nošah se le to ni nikoli uporabilo ne pri moških, ne pri ženskih uniformah.

V prvem desetletju 21. stol. so v Srbiji redki primeri zasebnih šol z uniformami. Poskusi, da se dolga tradicija nošenja šolskih uniform spet uvede v državne šole, imajo svoje nasprotnike in privrženca. Nasprotniki so mnenja, da bi bila z njimi ogrožena in-

Modna revija rekonstrukcij šolskih oblačil v Pedagoškem muzeju v Beogradu leta 2008: od leve, v belem, študent Liceja (po podobi iz leta 1847), Visokošolec (po podobi iz leta 1865), dijak Moškega učiteljsišča v Kragujevcu (po podobi iz leta 1874), dijak Moškega učiteljsišča v Jagodini (po podobi iz leta 1898), učiteljica na tečaju ročnih del v Kruševcu (po podobi iz leta 1899). (Pedagoški muzej Beograd)

dividualnost, privrženci pa menijo, da uniformiranost že obstaja s sprejetjem različnih modnih znamk, ki pa vplivajo na socialno razslojevanje v družbi. Vprašanje je odprto, išče se najboljša pot in rešitev.

Sklep

Oblačenje dijakov in šolske uniforme nam pričujejo tudi o poteku procesa modernizacije v Srbiji, procesu približevanja standardom v drugih, ekonomsko bolj razvitih državah Evrope, ki so jim na področju oblačenja bili za zgled. V obravnavanem obdobju opazimo tri časovna obdobja s svojimi posebnostmi – obdobje do prve svetovne vojne v Kneževini (od 1882 v Kraljevini) Srbiji, obdobje prve jugoslovan-

ske države 1918-1941 in obdobje socialistične Jugoslavije. Vsako obdobje je imelo svoje zahteve, ki so jih šolske oblasti postavljale učencem in dijakom, kar je vplivalo na šolske uniforme, način oblačenja in celotni izgled in obnašanje. Prvo obdobje bi lahko označili kot obdobje iskanja rešitev v stalnem iskanju ravnovesja med orientalnimi vplivi in novimi, evropskimi vplivi ter vrnitvi k ljudskim značilnostim, ali vsaj k temu kar je veljalo za izvirno in ljudsko. V drugem obdobju, ko je bil šolski sistem že bolj razvit in razvejan, so bila pravila o šolskih uniformah bolj določena. Dijaške uniforme so imele značilnosti evropskega meščanskega oblačila in le v manjšem številu primerov so upoštevali tudi elemente tradicionalne narodne noše. Socialistično obdobje je prineslo nove značilnosti. Prvič so svoje uniforme dobili tudi učenci osnovnih šol. Množičnost in identičnost uniform je pokazalo na enotnost in moč obstoječe družbene ureditve. Ideja o nošenju identičnih uniform ni imela prvenstveno za cilj nasprotovanje individualnosti, temveč je posebej kazala na pripadnost določeni šoli, poklicu, družbenemu sloju in na red in disciplino.

Viri

Arhiv Srbije, Ministarstvo prosvete, 1871, fVI, 159, 184; fXI, 31, 176; fXII, 90

Tiskani viri

Godišnji školski izveštaji srednjih škola, zbirka Pedagoškega muzeja
Pravila in programska načela Saveza pionira Jugoslavije, Beograd 1964 (Правила и
програмска начела Савеза пионира Југославије, Београд, 1964.)

Literatura

- Babac, Dušan, Vasić, Čedomir, *Vojne uniforme u Srbiji 1808-1918, Službeno odelo u Srbiji u 19. i 20. veku, Istorijski muzej Srbije, Galerija Srpske akademije nauka i umetnosti, Beograd, 2001, 60-103*
- Bogdanović, Branko, *Uniforme žandarmerije i policije. Službeno odelo u Srbiji u 19. i 20. veku, Beograd: Istorijski muzej Srbije 2001, 128-171*
- Vasić, Čedomir, *Odela građanskih službi. Službeno odelo u Srbiji, 2001, 172-225*
- Vasić, Pavle, *Nošnja naroda Jugoslavije kroz istoriju, Beograd, 1968.*
- Damnjanović, Nebojša, *Razvoj službenog odevanja u srbiji u XIX i XX veku, Službeno odelo u Srbiji, 2001, 22-59*
- Đorđević, Živojin, *Škole u Šumadiji u prošlosti i sadašnjosti, Subotica, 1932 (Ђорђевић, Живојин, Школе у Шумадију у прошлости и садашњости, Суботица, 1932)*

- Životić, Milorad, po dr. Reklamu, *Žensko zdravlje i lepota, Mlada Srbadija list Ujedinjene omladine srpske za književnost i nauku, 1870, 6* (Животић, Милорад, по др Рекламу, *Женско здравље и лепота, Млада Србадија лист Уједињене оmlадине српске за књижевност и науку, 1870, 6.*)
- Joksimović, H., *Moralni, socijalni i zdravstveni ideali, Beograd, 1928* (Јоксимовић, Х. *Морални, социјални и здравствени идеали, Београд, 1928.*)
- Karić, Ž., *Školske svečanosti, Jedan spremljen program, Smederevo 1933* (Карић, Ж. *Школске свечаности, Један спреmlјен програм, Смедерево. 1933.*)
- Stankov Lj., *Da li za školu, slet il' poselo, važno je bilo lepo odelo! Đačko odevanje u Srbiji od sredine XIX veka; Pedagoški muzej, Beograd 2008.* (Станков Љ, *Да ли за школу, слет ил 'посело, важно је било лепо одело! Ђачко одевање у Србији од средине XIX века; Педагошки музеј, Београд 2008.*)
- Marković B., *Čemu služi sokolsko vaspitanje? Beograd, 1931.* (Марковић, Б. *Чему служи соколско васпитање? Београд. 1931.*)
- Marković, J. N., *O uređenju ženskih zanatskih škola. Domaćica. Beograd, 1911. 3, 92-93* (Марковић, Ј. Н. *О уређењу женских занатских школа. Домаћица. Београд, 1911. 3, 92-93*)
- Mirković-Lebl, D. *O pionirskim družinama. Beograd, 1957.* (Мирковић-Лебл, Д. *О пионирским дружинама. Београд. 1957.*)
- Radovanović, Milica. *Kostimografski pogled na službeno odelo u Srbiji, Službeno odelo u Srbiji, 238-271*
- Ristić M. , *Kuda ćemo našu decu – đake? (kroz stručne škole u život), Beograd. 1928.* (Ристић, М. *Куда ћемо нашу децу - ђаке? (крз стручне школе у живот), Београд, 1928.*)
- Savić, M. , *Zanati i industrija u Kraljevini Srbiji, Beograd, 1906.* (Савић, М. *Занати и индустрија у Краљевини Србији, Београд, 1906.*)
- Skerlić, J. , *Omladina i njena književnost (1848-1871), Izučavanja o nacionalnom i književnom romantizmu kod Srba, Beograd, 1906.* (Скерлић, Ј. *Оmlадина и њена књижевност (1848-1871), Изучавања о националном и књижевном романтизму код Срба, Београд, 1906.*)
- Sokolski zbornik. 1934-1935. godina I. Beograd* (Соколски зборник. 1934-1935. година I. Београд)

*Rezime***Đačke uniforme u Srbiji od sredine XIX veka do 80-tih godina XX veka****Ljiljana Stankov**

Odevanje učenika i učeničke uniforme svedoče nam i o tome kako se u Srbiji odvijao proces modernizacije, proces približavanja standardima koji su postojali u drugim, ekonomski razvijenijim zemljama Evrope, a koji su u odblasti odevanja služili kao uzor.

U okviru naznačenog perioda postoje tri vremenske celine koje imaju svoje specifičnosti – period do Prvog svetskog rata, u Kneževini (od 1882. Kraljevini) Srbiji, period prve jugoslovske države od 1918–1941 i period socijalističke Jugoslavije. U okviru svake vremenske celine postojali su određeni zahtevi koji su školske vlasti postavljale učenicima i koji su uticali na dačke uniforme, način odevanja i celokupni izgled i ponašanje. Prvi vremenski period bi mogao da se označi kao period traganja za rešenjima, stalno balansiranje između orijentalnih uticaja, novih, evropskih uticaja i vraćanja nacionalnim obeležjima, ili bar onome što je smatrano izvornim i nacionalnim. U drugom periodu, sa izgrađenim i razgranatim školskim sistemom, pravila o đačkim uniformama su određenija, dačke uniforme imaju obeležja evropskog građanskog odela, dok su samo u malom broju slučajeva korišćeni elementi tradicionalne narodne nošnje. Socijalistički period unosi nova obeležja. Prvi put i učenici osnovnih škola dobijaju svoje uniforme, pa je masovnost i istovetnost modela trebalo da pokaže jedinstvo i snagu postojećeg društvenog uređenja u kojoj je radnička klasa bila dominantna.

Ideja o nošenju istovetnih uniformi nije prvenstveno imala za cilj suprotstavljanje individualnosti, već pokazivanja pripadnosti određenoj školi, profesiji, društvenom sloju, pokazatelj reda i discipline.

*Zusammenfassung***Schuluniformen in Serbien seit Mitte des 19. Jahrhunderts bis zu den 80er Jahren des 20. Jahrhunderts****Ljiljana Stankov**

Die Bekleidung der Schüler und Schuluniformen zeugen auch vom Verlauf des Modernisierungsprozesses in Serbien, dem Prozess der Annäherung an die Standards in anderen, wirtschaftlich besser entwickelten Ländern Europas, die Serbien auf dem Gebiet der Bekleidung als Vorbild galten. Im behandelten Zeitraum bemerkt man drei Zeitabschnitte mit ihren eigenen Besonderheiten: die Zeit bis zum Ersten Weltkrieg im Fürstentum Serbien (seit 1882 Königtum), die Zeit des ersten jugoslawischen Staates von 1918 bis 1941 und die Zeit des sozialistischen Jugoslawiens. Jeder Zeitabschnitt hatte seine eigenen Ansprüche, die die Schulbehörden an Schüler stellten, was einen Einfluss auf die Schuluniformen, Art der Bekleidung und das gesamte Aussehen und Verhalten hatte. Der erste Zeitabschnitt sind die Jahre des Suchens nach Lösungen im ständigen Bemühen, ein Gleichgewicht zu finden zwischen orientalischen und

neuen europäischen Einflüssen und der Rückkehr zu volksnahen Merkmalen , oder wenigstens zu dem, was als originell und volksnah galt. Im zweiten Zeitabschnitt, als das Schulsystem bereits entwickelter und verzweigter war, waren die Regeln über Schuluniformen noch stärker festgelegt. Schuluniformen hatten die Merkmale der europäischen bürgerlichen Kleidung und lediglich in wenigen Fällen berücksichtigte man auch die Elemente der traditionellen Volkstracht. Die Jahre des Sozialismus brachten neue Merkmale mit sich. Zum ersten Mal bekamen auch die Schüler der Grundschulen ihre eigenen Schuluniformen. Die Massenhaftigkeit und Gleichheit der Uniformen wies auf die Einheitlichkeit und Macht der bestehenden gesellschaftlichen Ordnung hin. Die Idee vom Tragen identischer Schuluniformen hatte vorerst nicht einen Widerspruch der Individualität als Ziel, sondern wies insbesondere auf die Zugehörigkeit zu einer bestimmten Schule, einem Beruf, einer gesellschaftlicher Schicht und auf Ordnung und Disziplin hin.